

ΠΕΤΡΟΣ Α. ΓΕΜΤΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ: Η ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΗ ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ*

Εισαγωγή

Η γλώσσα, το εκπληκτικό αυτό εργαλείο διαπροσωπικής επικοινωνίας, έλλογης σκέψης και αυτοσυνειδησίας που διαφοροποιεί τον *homo sapiens* από τα άλλα πρωτεύοντα, έγινε αντικείμενο αυστηρής φιλοσοφικής και επιστημονικής ανάλυσης μόλις στον αιώνα που πέρασε. Η σύνδεσή της με έμφυτους εγκεφαλικούς προγραμματισμούς (Chomski) που τονίζουν τον ανθρωποκεντρικό της χαρακτήρα αλλά κυρίως η αυτονόμησή της στο πλαίσιο κατασκευαστικών θεωρήσεων διαφόρων μορφών (constructivism που κυριαρχεί στη μεταμοντέρνα σκέψη) τείνουν σε πολλές περιπτώσεις να εξαφανίσουν γνήσια οντολογικά προβλήματα, μετατρέποντάς τα σε απλά γλωσσικά¹. Με αυτό τον τρόπο η πλούσια γνωστική πορεία ενός ελλειμματικού όντος (A. Gehlen) σε ένα αδιάφορο ως εχθρικό κόσμο μετατρέπεται σε μια εσωστρεφή περιπέτεια αυτοαναφορών και νοηματικών αδιεξόδων. Είναι γι' αυτό χρήσιμο να αποσαφηνισθεί ο *διαμεσολαβητικός-εργαλειικός* χαρακτήρας της γλώσσας που δεν είναι μόνο φορέας προφορικών ή εγγράφων επικοινωνιακών μηνυμάτων, αλλά και το σημαντικότερο όργανο διασύνδεσης με τον πραγματικό κόσμο που ζούμε. Από το άλλο μέρος δύο βασικές πνευματικές στάσεις του ανθρώπου, η γνωστική (με την ευρεία έννοια) και η αισθητική, στηρίζονται σε μια διαφορετική χρήση της γλώσσας που συνεπάγεται σημαντικές μεθοδολογικές διαφοροποιήσεις στην οργάνωση και διαμόρφωση των

---

* Η επιλογή του θέματος έγινε για να τιμήσω το συνάδελφο, πολύτιμο συνεργάτη και φίλο μιας ζωής Παναγιώτη Κοντό που αγάπησε και καλλιέργησε την έρευνα της γλώσσας με πάθος και συνέπεια όσο λίγοι.

1. Πρβλ. και τη γνωστή κριτική του K. Popper στις υπερβολές της γλωσσικής στροφής του L. Wittgenstein των *Philosophische Untersuchungen*. Για μια γενικότερη κριτική της μεταμοντέρνας σκέψης και των πολιτισμικών σπουδών (cultural studies) από τη σκοπιά της σύγχρονης επιστήμης βλ. P.R. Gross/N. Levitt, *Higher Superstition, The Academic Left and its Quarrels with Science*, Baltimore/London 1994.

γλωσσικών δικτύων.

1. Η επιστήμη ως γνωστική προσέγγιση στον κόσμο

Επιστήμη είναι η κατεξοχήν έκφραση ορθολογικότητας στην επίλυση προβλημάτων που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος από την εμφάνισή του στη γη. Στην αρχαία ελληνική παράδοση ήταν η βέβαιη γνώση (επίσταμαι = γνωρίζω), σε αντίθεση προς τη δόξα ως την υποκειμενική γνώμη για ένα θέμα. Στη νεότερη αντίληψη βέβαιη και αμετακίνητη γνώση είναι αδύνατη : όλες οι ανθρώπινες κατασκευές έχουν *αμετάκλητα υποθετικό* χαρακτήρα. Η επιστήμη και σήμερα έχει ωστόσο δύο αναγκαία εννοιολογικά χαρακτηριστικά. Είναι συστηματική πνευματική δραστηριότητα (σε αυτό διαφέρει από την απλή πρακτική γνώση) και δίνει πορίσματα με διυποκειμενική ισχύ, που υπερβαίνουν δηλ. τις υποκειμενικές εκτιμήσεις του κάθε ερευνητή. Έχοντας ως βάση τη γενική αυτή έννοια επιστήμης που περίπου ανταποκρίνεται στην πρακτική των Πανεπιστημίων μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια ταξινόμηση των επιστημών σε τρεις κατηγορίες που εξαρτώνται από τους διαφορετικούς σκοπούς που επιδιώκουν και τα ειδικά μέσα που χρησιμοποιούν για να τους πετύχουν :

A) Επιστήμες αναλυτικού τύπου που αποσκοπούν στην αύξηση του πληροφοριακού μας δυναμικού για τον κόσμο που ζούμε

B) Δεοντολογικές ή κανονικές επιστήμες που επιδιώκουν αξιολογικούς ρυθμιστικούς σκοπούς

Γ) Ανθρωπιστικές ή πνευματικές επιστήμες που σκοπεύουν στην ερμηνεία και κατανόηση ανθρώπινων πράξεων, έργων και θεσμών.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι περισσότερες επιστήμες που διδάσκονται σήμερα στα πανεπιστήμια (Φυσική, Χημεία, Βιολογία, Οικονομική, Κοινωνιολογία κ.α.), στη δεύτερη κατηγορία είναι κυρίως η Νομική, η Ηθική, η Οικονομική της Ευημερίας, στην τρίτη κατηγορία ανήκουν οι παραδοσιακές ιστοριοφιλολογικές επιστήμες.

1.1 Οι αναλυτικές επιστήμες

Στην αναλυτική (κυρίως αγγλοσαξωνική αλλά μερικά και μεσευρωπαϊκή, πρβλ. επιστημονικό θεικισμός και Κύκλο της Βιέννης) παράδοση η επιστήμη κατανοείται ως γνωστική πνευματική δραστηριότητα με διυποκειμενική ισχύ. Γνωστική είναι, γιατί επιδιώκει να αυξήσει τις πληροφορίες μας για τη δομή και τα χαρακτηριστικά της πραγματικότητας (φυσικής και κοινωνικής). Οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί για το σκοπό αυτό είναι η κατασκευή και ο λογικός και εμπειρικός έλεγχος υποθέσεων και θεωριών με ψηλό πληροφοριακό περιεχόμενο, καθώς και η χρησιμοποίησή τους για την εξήγηση και πρόβλεψη των φαινομένων της πραγματικότητας.

Το αίτημα της διαπροσωπικής ισχύος των επιστημονικών κατασκευών δίνει λειτουργικό περιεχόμενο στην πανάρχαιη προσπάθεια για *αντικειμενική* γνώση. Οι επιστημονικές προτάσεις δεν πρέπει να είναι υποκειμενικές εκτιμήσεις του

κάθε ερευνητή αλλά να ελέγχονται με διαδικασίες που δεν εξαρτώνται από προσωπικές προτιμήσεις και επιλογές. Αποκλείονται συνεπώς η χρησιμοποίηση υποκειμενικών πηγών γνώσης (ενόραση ή αποκάλυψη) και η διατύπωση των υποθέσεων σε εσωτερική γλώσσα (που δεν είναι πλήρως κατανοητή από τους άλλους).

Μια συνέπεια της διαμόρφωσης της επιστήμης ως γνωστικής πληροφοριακής δραστηριότητας είναι και η καθιέρωση της αρχής της αξιολογικής ουδετερότητας στον επιστημονικό χώρο². Η αρχή αυτή αφορά στο *περιεχόμενο* των επιστημονικών προτάσεων (που ως πληροφοριακές κατασκευές δεν πρέπει να εκφράζουν προσωπικές, ηθικές ή αισθητικές αξιολογήσεις), όχι όμως στο *γνωστικό αντικείμενο* των κοινωνικών επιστημών (οι άνθρωποι ως μέλη κοινωνικών ομάδων συνεχώς αξιολογούν και αποφασίζουν), ούτε και *στη βάση* των επιστημών (π.χ. την επιλογή να κατασκευασθούν αναλυτικές επιστήμες). Αξιολογική ουδετερότητα της επιστήμης σημαίνει κυρίως: δεν υπάρχει επιστημονική θεμελίωση μιας ορισμένης στάσης απέναντι στον κόσμο, ακριβέστερα δεν είναι δυνατό να παραχθεί λογικά ένα σύστημα αξιών από προτάσεις που περιγράφουν τον κόσμο. Αξίες και ηθικές αρχές πρέπει να εισαχθούν με άλλο τρόπο στον ανθρωπινό λογισμό, να γίνονται αντικείμενο κριτικής με βάση τη λογική τους συνέπεια και τα κοινωνικά τους αποτελέσματα, σε καμιά περίπτωση όμως να θεμελιώνονται σε επιστημονικές υποθέσεις και θεωρίες που περιγράφουν και εξηγούν την πραγματικότητα.

Πόσο *χρήσιμη* είναι η αξιολογικά ουδέτερη αναλυτική επιστήμη; Πρώτο, οι επιστημονικές θεωρίες με κατάλληλο μετασχηματισμό δίνουν δυνατότητες παρέμβασης στο φυσικό και κοινωνικό κόσμο (τεχνολογίες) για την κάλυψη αναγκών που αυξάνουν την ευημερία μας. Η επίλυση πρακτικών προβλημάτων γίνεται έτσι με μια διαδικασία δύο σταδίων: α) την κατασκευή και τον έλεγχο υποθέσεων που συλλαμβάνουν τις σχέσεις μεταξύ φαινομένων και β) τον τεχνολογικό τους μετασχηματισμό σε μέσα μεταβολής του κόσμου. Δεύτερο, η αναλυτική επιστήμη προσφέρει ένα μοναδικό ορθολογικό πρότυπο για την κριτική ανάλυση και έλλογη συζήτηση της εγκυρότητας δεοντολογικών κανόνων και αρχών. Κυρίως προσφέρει μια σειρά *αρχών-γεφυρών* (όπως είναι η αρχή της δυνατότητας εφαρμογής στον κοινωνικό χώρο: «δέον προϋποθέτει δύνασθαι», πρβλ. H. Albert) που χωρίς να συνδέουν λογικά ον και δέον επιτρέπουν την κανονιστική αξιοποίηση της θετικής γνώσης μας για την πραγματικότητα.

Κεντρική οργανωτική αρχή των επιστημών αναλυτικού τύπου είναι ο *μεθοδολογικός μονισμός*, η θέση δηλ. ότι σε όλες τις επιστήμες (που έχουν κοινό γνωστικό-πληροφοριακό σκοπό) ισχύουν οι ίδιοι μεθοδολογικοί κανόνες. Ο προσανατολισμός είναι νομολογικός: κατασκευή γενικών υποθέσεων και θεω-

---

2. Για το αίτημα αξιολογικής ουδετερότητας της επιστήμης που συνδέεται κυρίως με τους D. Hume, M. Weber και H. Albert βλ. τη μελέτη μου «Η προβληματική των αξιολογικών κρίσεων στις κοινωνικές επιστήμες». *Φιλοσοφία* (4) 1974, σ. 121 επ.

ριών για τη σύλληψη της δομής του κόσμου που ελέγχονται εμπειρικά και λογικά και εφαρμογή τους στα επιμέρους φαινόμενα για να τα εξηγήσουν και να τα προβλέψουν. Η μόνη γενική μεθοδολογική διαφοροποίηση των επιστημών είναι σε τυπικές και πραγματολογικές (ή εμπειρικές). Οι δεύτερες (Φυσική, Οικονομική κ.α.) αυξάνουν άμεσα το πληροφοριακό μας δυναμικό, οι πρώτες (Λογική και Μαθηματικά) προσφέρουν τα αναγκαία για το σκοπό αυτό εργαλεία. Στις εμπειρικές επιστήμες χρησιμοποιούμε μια έννοια *εμπειρικής αλήθειας* ως της ορθής αναπαράστασης του κόσμου, στη Λογική και τα Μαθηματικά προσανατολιζόμαστε σε μια έννοια *τυπικής αλήθειας* που αποσκοπεί στην εσωτερική συνέπεια των αξιωμάτων και θεωρημάτων ανεξάρτητα από τη διαμόρφωση της πραγματικότητας. Η διάκριση των εμπειρικών επιστημών σε φυσικές και κοινωνικές (πέρα από τη διαφορά του εμπειρικού αντικειμένου) δεν έχει για τη μονιστική αναλυτική επιστήμη μεθοδολογική σημασία.

1.2 Δεοντολογικές ή κανονικές επιστήμες

Οι δεοντολογικές ή κανονικές επιστήμες δεν επιδιώκουν αύξηση του πληροφοριακού μας δυναμικού αλλά *αξιολόγηση και ρύθμιση* του (κοινωνικού) κόσμου. Τα μέσα συνεπώς που χρησιμοποιούν για την εκπλήρωση αυτού του σκοπού είναι διαφορετικά από τα αντίστοιχα των εμπειρικών επιστημών. Ο προσανατολισμός τους δεν είναι σε μια ρυθμιστική έννοια *αλήθειας* ως της σωστής αναπαράστασης της πραγματικότητας αλλά σε *αξίες*, όπως ελευθερία, ευημερία, δικαιοσύνη που συνδέονται με τις παραδόσεις του Ευρωπαϊκού μας πολιτισμού, αλλά έχουν πανανθρώπινο χαρακτήρα³. Σημαντική μεθοδολογική διαφορά υπάρχει και προς τις ανθρωπιστικές επιστήμες που αποσκοπούν στη σύλληψη νοημάτων και την ερμηνεία ανθρωπινων πράξεων και έργων. Είναι βέβαια αληθές ότι ορισμένες δεοντολογικές επιστήμες, όπως η Νομική, δέχθηκαν σημαντικές επιρροές από την ερμηνευτική παράδοση (πρβλ. Larenz, Coing), ορθότερη είναι ωστόσο η σύγχρονη στροφή σε μια επιστήμη ορθολογικής επίλυσης διαφορών με ακριβή λειτουργικά κριτήρια (στην οποία η ερμηνεία των κειμένων έχει εργαλειώδη ρόλο).

Οι ρυθμιστικοί σκοποί των δεοντολογικών επιστημών δικαιολογούν και διαφορετική διαμόρφωση της επιστημονικής γλώσσας. Οι έννοιες δεν είναι (όπως στις αναλυτικές επιστήμες) στοιχεία εξηγητικών θεωριών αλλά ρυθμιστικών κανόνων, επομένως η αξία τους δεν εξαρτάται από την καταλληλότητά τους να προσφέρουν υποθέσεις υψηλού πληροφοριακού περιεχομένου αλλά από τη συμβολή τους στην κατασκευή και λειτουργία ορθών και αποτελεσματικών ρυθμίσεων της κοινωνικής ζωής. Η λέξη «*χρήμα*» π.χ. έχει άλλο εννοιολογικό περιεχόμενο

3. Για μια συζήτηση των αξιολογικών κριτηρίων βλ. τη μελέτη μου «Ελευθερία και ευημερία ως κριτήρια αξιολόγησης κοινωνικών κανόνων και θεσμών», *Νεύσις* 9 (2000), σ. 3 επ.

στην Οικονομική (όπου λειτουργεί ως στοιχείο υποθέσεων που εξηγούν τη σχέση νομισματικού και πραγματικού τομέα της οικονομίας) και άλλο στη Νομική (ως στοιχείο κανόνων που ρυθμίζουν π.χ. την υπερχημεία του δανειστή).

1.3 Οι ανθρωπιστικές ή πνευματικές επιστήμες

Οι ανθρωπιστικές (humanities, arts) ή πνευματικές (Geisteswissenschaften) επιστήμες ορίζονται σε μια σύγχρονη θεώρηση όχι από το αντικείμενό τους (αλλιώς δεν θα μπορούσαν να διακριθούν από τις κοινωνικές επιστήμες), αλλά από τους σκοπούς που επιδιώκουν (ανεύρεση νοημάτων σε ανθρώπινα έργα) και από τις μεθόδους (ερμηνευτική) που χρησιμοποιούν για να τους επιτύχουν. Στον πυρήνα τους είναι οι ιστορικές και φιλολογικές επιστήμες που επιδιώκουν ανακατασκευή και ερμηνεία πράξεων και έργων του παρελθόντος. Μεθοδολογική τους βάση είναι μια κατανοητική διαδικασία (Verstehen) που έρχεται σε σαφή αντίθεση προς την εξήγηση των αναλυτικών επιστημών. Οι επιστήμες αυτές έχουν ιδιογραφικό χαρακτήρα (Windelband) επιδιώκοντας να προσεγγίσουν ατομικά φαινόμενα με βιωματικές κατηγορίες (αντίθετα προς το νομολογικό προσανατολισμό των επιστημών της αναλυτικής παράδοσης). Στην Οικονομική π.χ. η ανάλυση της συμπεριφοράς του καταναλωτή δεν γίνεται με διερεύνηση νοημάτων και σκοπών αλλά με μια υπόθεση ορθολογικής συμπεριφοράς (homo economicus) που στηρίζει γενικές σχέσεις μεταξύ τιμών και ζητούμενων ποσοτήτων (συνάρτηση ζήτησης). Κατανόηση της συμπεριφοράς μπορεί να είναι μόνο ένα προστάδιο κατασκευής μιας υπόθεσης (ανήκει δηλ. στη σχέση ανακάλυψης των υποθέσεων, context of discovery) που πρέπει στη συνέχεια να ελεγχθεί λογικά και εμπειρικά, πριν χρησιμοποιηθεί για την εξήγηση ενός συγκεκριμένου φαινομένου.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ρόλος των ανθρωπιστικών επιστημών βρίσκεται σήμερα σε μεγάλη συζήτηση και αμφισβήτηση. Από το ένα μέρος προβάλλεται το αίτημα οι επιστήμες αυτές να είναι ένα είδος συμπηφισμού των ζημιών που φέρνει η τεχνολογική ανάπτυξη⁴ ή ένα εργαλείο ενσωμάτωσης στην παράδοση των σύγχρονων τεχνολογικών επιτευγμάτων⁵. Από το άλλο μέρος νεότεροι ερευνητές, όπως ο J. Mittelstrass (*Die Geisteswissenschaften im System der Wissenschaft, στο: Geisteswissenschaften heute, Frankfurt 1991*), δεν αποδέχονται τον εξαρτημένο και δευτερογενή ρόλο αυτών των επιστημών και επιδιώκουν να τους προσδώσουν κριτικό ρόλο και ερευνητικούς σκοπούς.

4. Βλ. κυρίως J. Ritter, *Subjektivität*, Frankfurt 1974 και O. Marquard, *Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften* (1985).

5. Βλ. αναλυτικά W. Zimmerli, *Die "neuen" Technologien und die Aufgaben von Geisteswissenschaften und Philosophie, Neue Technologien und Herausforderung an die Geisteswissenschaften* (1987).

2. Η τέχνη ως αισθητική σύλληψη του κόσμου

Η επιστήμη ως η γνωστική (με την ευρεία έννοια: πληροφοριακή, ρυθμιστική, κατανοητική) προσέγγιση του κόσμου προϋποθέτει γλωσσικό εξοπλισμό που είναι απαλλαγμένος από τις σημασιολογικές αστάθειες, τις αξιολογικές φορτίσεις και τον πρακτικό προσανατολισμό της καθημερινής γλώσσας. Η προσπάθεια σύλληψης των βασικών δομών του κόσμου σε νομολογικό ή ιστορικό-κατανοητικό επίπεδο δίνει στη γλώσσα αυστηρότητα, ακαμψία και μονοσήμαντο περιεχόμενο. Αυτή η «σκέψη με έννοιες» έρχεται σε κτυπητή αντίθεση με τη «σκέψη με εικόνες» που είναι το ουσιαστικό χαρακτηριστικό της τέχνης και ειδικότερα της ποίησης ως της γλωσσικής αισθητικής σύλληψης του κόσμου.

Η ποίηση γίνεται με λέξεις, είναι ένα είδος γλώσσας μέσα στη γλώσσα. Με το πέρασμά τους στον ποιητικό χώρο οι λέξεις λυτρώνονται από το πρόσκαιρο και συμπτωματικό, από την καθημερινότητα της πρακτικής ζωής. Μορφή και περιεχόμενο αποκτούν αδιάσπαστη ενότητα και αναλλοίωτη μορφή. Ενώ στην επιστήμη η γλώσσα είναι μέσο γνώσης του κόσμου, στην ποίηση γίνεται μέσο και σκοπός, όργανο και αντικείμενο μαζί. Η ποιητική σημασία μιας λέξης είναι αφετηρία ανάκλησης πολλαπλών παραστάσεων και συγκινησιακής τους διεύρυνσης γύρω από ένα αισθητικό κέντρο. Η υποβλητική και συνειρμική δύναμη της γλώσσας είναι και το κριτήριο επιλογής των ποιητικών λέξεων: Χρησιμοποιούνται εκείνες που προκαλούν συγκινησιακές δονήσεις και διαθλάσεις. Λέξεις που έχουν φθαρεί αισθητικά από τη καθημερινή τους χρήση αποκλείονται - αντίθετα προς την επιστήμη που τυποποιεί το λεξιλόγιό της. Αλλά και όταν χρησιμοποιούνται καθημερινοί όροι, μεταλλάσσονται με ένα αισθητικό σχήμα και εντάσσονται σε μια ευρύτερη κοσμική ενότητα. Βάση επιλογής είναι εποπτεία, φαντασία και συγκίνηση μαζί που δεν πηγάζουν από μια πρακτική θεώρηση του κόσμου αλλά από το δημιουργικό κέντρο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Η υποβλητική δύναμη της ποίησης εκπορεύεται από τη συγκινησιακή-παραστατική σημασία των λέξεων και από τη χρησιμοποίηση τροπικών σχημάτων (παρομοιώσεων, μεταφορών, συνεκδοχών κ.ά.) που συνδέουν συνειρμικά τα αισθητά στοιχεία του κόσμου.

Η αισθητική μετουσίωση των νοημάτων γίνεται συμβολικά: σε ένα γλωσσικό έργο συνυπάρχουν και ταυτίζονται νοητός και αισθητός κόσμος. Η ποίηση είναι τέχνη της δημιουργίας γλωσσικών συμβόλων, μια συνθετική σύλληψη και αισθητοποίηση νοημάτων και εικόνων. Αλλά και στην τέχνη, όπως στην επιστήμη, δεν επιδιώκεται φωτογράφιση του κόσμου. Προσπάθεια είναι να συλληφθεί ένα υπεραισθητό του στοιχείο που εκφράζεται μέσα από τα φαινόμενα χωρίς ωστόσο να ταυτίζεται με αυτά. Ο κόσμος αναπλάθεται αισθητικά με αλληλουχίες που δεν υπακούουν σε λογικούς καταναγκασμούς αλλά έχουν δικό τους εσωτερικό λόγο. Ακόμα και όταν ο ποιητής θέλει να εκφράσει αφηρημένες ιδέες, δεν χρησιμοποιεί τις αντίστοιχες φιλοσοφικές ή επιστημονικές έννοιες αλλά τις αισθητοποιεί. Η γλώσσα της ποίησης δεν είναι γλώσσα εννοιών αλλά εικόνων που δέ-

νονται και εντάσσονται σε ένα ευρύτερο αισθητικό σύνολο, εκφράζοντας μια βαθύτερα ανθρώπινη εποπτική-νοηματική σύλληψη του κόσμου που ζούμε (που είναι μοίρα μας και συγχρόνως πρόκληση ελευθερίας).

3. Δύο διαφορετικές χρήσεις της γλώσσας

Επιστήμη και τέχνη είναι δύο πνευματικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούν με διαφορετικό τρόπο την ανθρώπινη γλώσσα. Η πρώτη επιδιώκει πληροφόρηση (εξήγηση και πρόβλεψη), αξιολόγηση-ρύθμιση και κατανόηση του κόσμου που προϋποθέτουν εννοιολογική σαφήνεια, ορολογική αυστηρότητα και εσωτερική συνέπεια, η δεύτερη συλλαμβάνει εποπτικά-συγκινησιακά την πραγματικότητα με πολύσημη και μεταφορική γλώσσα, αποσκοπώντας σε μια βαθύτερη ενότητα νοήματος και σκοπών της ανθρώπινης παρουσίας.

Η διαφορά επιστήμης και τέχνης γίνεται σαφέστερη, αν αναλυθεί ο ρόλος της *αναλογικής σκέψης* (που στηρίζεται στην ομοιότητα καταστάσεων και πραγμάτων) στις δύο αυτές περιοχές του ανθρώπινου πνεύματος⁶. Κριτήριο ομοιότητας στην τέχνη είναι το αισθητικό αποτέλεσμα των λέξεων ως φορέων και μεταφορέων συναισθημάτων. Όμοιες καταστάσεις δημιουργούν όμοια συναισθήματα: συμβολίζοντας μια κατάσταση με τα μέσα της άλλης η μεταφορική χρήση μιας λέξης διαποτίζει την πρώτη με τα συναισθήματα που προκαλεί η δεύτερη. Στην ποίηση οι λέξεις και προτάσεις δεν έχουν αναφορά (*extentio, reference*), αλλά μόνο σημασία (*intentio*), ενώ το αίτημα αληθείας των επιστημονικών προτάσεων οδηγεί με αναγκαιότητα από το νόημα των όρων στην αναφορά τους. Εικόνες και συναισθήματα είναι εσωτερικά υποκειμενικά στοιχεία που δεν έχουν αναφορά στον εξωτερικό κόσμο. Όπως παρατηρεί ο R. Carnap, σκοπός ενός λυρικού ποιήματος που περιέχει λέξεις, όπως ηλιοφάνεια και σύννεφα, δεν είναι να μας δώσει πληροφορίες για τα μετεωρολογικά αυτά φαινόμενα αλλά να εκφράσει κάποια συναισθήματα του ποιητή και να προκαλέσει παρόμοια συναισθήματα σε μας. Από το άλλο μέρος στην επιστήμη η ομοιότητα καταστάσεων έχει κυρίως ευρετική αξία, επιτρέποντας παραγωγικές υποθέσεις για νέες περιοχές του επιστητού που εμφανίζουν διαρθρωτικές αναλογίες προς ήδη επιτυχώς διερευνηθείσες (πρβλ. π.χ. τη χρησιμοποίηση της κυκλοφορίας του αίματος ως μοντέλου του οικονομικού κυκλώματος από τους φυσιοκράτες). Κάθε μεταφορά ωστόσο από το γνωστό στο άγνωστο χρειάζεται προσεκτική διερεύνηση και εμπειρικό έλεγχο, αφού πολλές φορές αναλογίες (π.χ. οργανιστικές για τα κοινωνικά φαινόμενα) αποδείχθηκαν πηγές λαθών και μεγάλων γνωστικών παραπλανήσεων.

Παρά τον προβληματικό της χαρακτήρα ως μεθοδολογικού εργαλείου διεύρυνσης της γνώσης η αναλογική και μεταφορική σκέψη μπορεί να βοηθήσει στην κα-

6. Για μια γενικότερη έρευνα της αναλογίας στην πρακτική ζωή, την τέχνη, τη ρητορική, την επιστήμη και το δίκαιο βλ. τη μελέτη μου. «Η αναλογική σκέψη στην επιστήμη, την τέχνη και το δίκαιο», στον *τιμ. τόμο Απ. Γεωργιάδη* (υπό έκδοση).

τανόηση των επιστημονικών γνώσεων, απαραίτητη προϋπόθεση λειτουργίας μιας ανοικτής κοινωνίας που στηρίζεται σε αυτόνομες αποφάσεις των μελών της. Ορθολογικές επιλογές γίνονται μόνο από όσους διαθέτουν σωστή κοσμοεικόνα και έχουν απαλλαγεί από δεισιδαιμονίες και προλήψεις, ενώ συγχρόνως έχουν επίγνωση των πολιτισμικών μας αξιών και της ανάγκης να τις εφαρμόσουμε σε ένα αδιάφορο για μας φυσικό περιβάλλον. Μέσω σωστών αναλογικών σχημάτων, ακόμα και με χρήση εποπτικών έργων τέχνης, μπορούμε να βοηθηθούμε στην κατανόηση δύσκολων επιστημονικών θεωριών, χωρίς να χρειάζεται να μελετήσουμε σε βάθος (πράγμα πρακτικά αδύνατο) κάθε επιστημονική περιοχή. Επιστήμη και τέχνη είναι από την πλευρά αυτή στενά δεμένες πνευματικές δραστηριότητες⁷ που έχουν κοινό στήριγμα την ανθρώπινη δημιουργική φαντασία και επιδίωξη τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου και πολίτη σε ένα ελεύθερο, δίκαιο και ειρηνικό κόσμο.

---

7. Η χρήση μιας αισθηθητικά εύληπτης γλώσσας για την ευρύτερη κατανόηση των πορισμάτων της επιστήμης προτείνεται συχνά ως βάση μιας στενότερης (εσωτερικής) σχέσης επιστήμης και τέχνης. Ο R. Dawkins (*Unweaving the Rainbow*, London/N.Y. 1998), καθηγητής της δημόσιας κατανόησης της επιστήμης στην Οξφόρδη, θεωρεί την επιστήμη ως τη γνησιότερη πηγή ποιητικής έμπνευσης και ζητά από τους επιστήμονες να χρησιμοποιούν για να γίνουν ευρύτερα κατανοητοί ποιητική γλώσσα εικόνων και ο βιολόγος A. Portmann (*Vom Lebendigen*, Frankfurt 1971) τονίζει την αισθητική λειτουργία της επιστημονικής γνώσης. Δεν πρέπει ωστόσο να οδηγηθούμε στην αποδοχή αισθητικής γνώσης μέσω της τέχνης (βλ. π.χ. E. P. Fischer, *Die andere Bildung*, Ulm 2003), θέση που έχει έντονα ανθρωπομορφικά στοιχεία.